

เรื่องเต็มการประชุมทางวิชาการของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ครั้งที่ 50
The Proceeding of 50th Kasetart University Annual Conference

แก้วิกฤตธรรมชาติ สร้างโอกาสเกษตรไทย ก้าวไกลสู่อาเซียน

Solve the Environmental Crises Seek Opportunities for Thai Agriculture Step forward with ASEAN

เล่มที่ 3

สาขาศึกษาศาสตร์, สาขาเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ, สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
Subject: Education, Economics and Business Administration, Humanities and Social Sciences

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ

สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์: ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน

1. ดร.ศรัณย์ธรร	ศศิธนากรแก้ว	ภาควิชานิเทศศาสตร์และสารสนเทศศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์
2. รศ.สิริวรรณ	นันทจันทูล	ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์
3. ผศ.สมเกียรติ	รักษมณี	ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์
4. ผศ.นุชนารถ	รัตนสูงศรีชัย	ภาควิชาศิลปาชีพ คณะมนุษยศาสตร์
5. ดร.ณัฐชูดา	วิจิตรจามรี	ภาควิชานิเทศศาสตร์และสารสนเทศศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์
6. ดร.นภกฤต	วันตะเมล์	ภาควิชานิเทศศาสตร์และสารสนเทศศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์
7. ดร.ขจร	ฝ่ายเทศ	ภาควิชานิเทศศาสตร์และสารสนเทศศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์
8. อ.ประพนธ์	โอสถสัมพันธ์สุข	ภาควิชาศิลปาชีพ คณะมนุษยศาสตร์
9. อ.ภูริวัฒน์	เดชอุ่ม	ภาควิชาศิลปาชีพ คณะมนุษยศาสตร์
10. ดร.เสาวณิต	วิงวอน	ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์
11. ผศ.ณรงค์	เขียนทองกุล	ภาควิชาดนตรี คณะมนุษยศาสตร์
12. รศ.ดร.มนฤตย์พล	อุรบุญนวลชาติ	ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
13. ผศ.ดร.ไสวัตรี	ณ ถกลาง	ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์
14. ผศ.ดร.ทิพย์วัลย์	สุรินยา	ภาควิชาจิตวิทยา คณะสังคมศาสตร์
15. ผศ.ดร.ดุขฎิ	เจริญสุข	ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์
16. ผศ.ดร.วรชัย	วิริยารมภ์	ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์
17. อ.ธนารดี	คำยา	ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์
18. ดร.อรนันท์	กลันทปุระ	ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
19. อ.ยงยุทธ	ชื่นชีพ	ภาควิชานิติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
20. ดร.อรนัลดดา	ชินศรี	ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์
21. อ.อังกูร	หงษ์คนานูเคราะห์	ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์
22. ดร.กิงกนก	ชวลิตอำรง	ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
23. ดร.กนิษฐา	ชิตช่วง	ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
24. ผศ.ดร.รัตติกรณ์	จงวิศาล	ภาควิชาจิตวิทยา คณะสังคมศาสตร์
25. รศ.ดร.อรสา	สุขสว่าง	ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
26. รศ.ดร.วัลลภ	รัฐจัตรานนท์	ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์

สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์: ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

1. รศ.ดร.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข ศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มน้ำโขง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น
2. รศ.ดร.ธีรเดช นายอรุณ คณะสังคมศาสตร์มนุษยศาสตร์ ม.มหิดล
3. ผศ.ดร.พิมลพรรณ อิศรภักดี สถาบันวิจัยประชากร มหาวิทยาลัยมหิดล
4. ผศ.ดร.ดุขฎิ อายุวัฒน์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
5. ดร.พรธิดา วิเศษศิลปานนท์ ภาควิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
6. ดร.นงนภัส เทียงกมล คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
7. ดร.วิทยา เจียรพันธุ์ สมาคมนักวิจัย
8. ดร.บัญชา ชินศรี คณะเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Editorial Board

Subject: Humanities and Social Sciences (internal)

1. Dr.Saranthorn	Sasithanakornkaew	2. Assoc.Prof.Siriwan	Nantachantoon
3. Assist.Prof.Somkiat	Rakmanee	4. Assist.Prof.Nuchnard	Ratanasuwongchai
5. Dr.Natchuda	Wijitjammaree	6. Dr.Nottakrit	Vantamay
7. Dr.Kajohn	Fyeted	8. LecturerPrahpon	Osodsampransook
9. LecturerPuriwaj	Dachum	10. Dr.Sauvanit	Vingvorn
11. Assist.Prof.Narong	Kiantongkul	12. Assoc.Prof.Dr.Manitpol	Urabunnaichat
13. Assist.Prof.Dr.Sowatree	Nathalang	14. Assist.Prof.Dr.Tippawan	Surinya
15. Assist.Prof.Dr.Dusadee	Charoersuk	16. Assist.Prof.Dr.Warrachai	Wiriyaromp
17. LecturerTanaradee	Khumya	18. Dr.Oranun	Gluntapura
19. LecturerYongyuth	Chuencheep	20. Dr.Oranatda	Chinnasri
21. LecturerAngkoon	Hongkananukraw	22. Dr.Kingkanok	Chawalitthomrong
23. Dr.Kanitha	Chitchang	24. Assist.Prof.Dr.Rattikorn	Jongwisan
25. Assoc.Prof.Dr.Orasa	Suksawang	26. Assoc.Prof.Dr.Wanlop	Rathachatranon

Subject: Humanities and Social Sciences (external)

1. Assoc.Prof.Dr.Somsak	Srisantisuk	2. Assoc.Prof.Dr.Teeradej	Chai-Aroon
3. Assist.Prof.Dr.Pimonphan	Issarapakdi	4. Assist.Prof.Dr.Dusadee	Aryuwat
5. Dr.Pornthida	Visetsilpanont	6. Dr.Nongnaphat	Tiangkamol
7. Dr.Wittaya	Chearaphan	8. Dr.Bancha	Chinnasri

ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าชายเลนของชุมชนบ้านสหกรณ์

ต.พันท้ายนรสิงห์ อ.เมือง จ.สมุทรสาคร

Local Wisdom in the Utilization of Mangrove Forest at Baan-sahakorn, T.Puntainorasing, A. Muang, Samut Sakorn Province.

สวรรยา ธรรมอภิพล¹ และศศิไส แสงสัตตรัตน์¹

Sawanya Tummaapiphon¹ Sasisai Sangsattarat¹

บทคัดย่อ

ในการศึกษางานวิจัยเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าชายเลนของชุมชนบ้านสหกรณ์ในครั้งมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสถานภาพทรัพยากรป่าชายเลน ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน รวมถึงรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์ของชุมชนบ้านสหกรณ์ หมู่ที่ 4 ต.พันท้ายนรสิงห์ อ.เมือง จ.สมุทรสาคร โดยมีการดำเนินการศึกษาจากเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก กลุ่มผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน และชาวบ้านในชุมชนบ้านสหกรณ์ ข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้จะนำมาวิเคราะห์เนื้อหา นำเนื้อหาที่ได้ไปวิเคราะห์ร่วมกับข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ในการศึกษา จัดหมวดหมู่ สังเคราะห์และนำเสนอแบบพรรณนาความภายใต้กรอบแนวคิดการวิจัย จากผลการศึกษาพบว่าพื้นที่ภายในตำบลพันท้ายนรสิงห์ ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเล คูคลอง และป่าจาก ทรัพยากรที่สำคัญที่พบในพื้นที่คือป่าชายเลน มีพันธุ์ไม้ชนิดต่างๆทั้งไม้ยืนต้น ไม้พุ่มเตี้ยและไม้ล้มลุก ชาวบ้านในชุมชนนำไม้พันธุ์ป่าชายเลนมาใช้ประโยชน์ใน 4 ลักษณะ คือ 1) เพื่อเป็นอาหาร ซึ่งเป็นรูปแบบที่ใช้ประโยชน์ส่วนใหญ่ โดยชนิดที่ถูกนำมาใช้เป็นอาหารมีอยู่ด้วยกัน 4 ชนิด คือ ถั่วขาว แสมขาว ผักเบี้ยทะเลและชะคราม 2) เพื่อเป็นสมุนไพรรักษาโรค ซึ่งเป็นรูปแบบที่ใช้ประโยชน์ไม่มาก โดยชนิดที่ถูกนำมาใช้ประโยชน์คือผักนึ่งทะเล 3) เพื่อแปรรูปเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ โดยชนิดที่ถูกนำมาใช้ประโยชน์คือ 1 ชนิด คือแสม และ 4) เพื่อเป็นเชื้อเพลิงในครัวเรือน โดยชนิดที่ถูกนำมาใช้ประโยชน์คือ 1 ชนิด คือ โกงกาง สำหรับรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นมี 2 ลักษณะ คือ การบอกเล่าจากบรรพบุรุษแบบปากต่อปากหรือที่เรียกว่า “มุขปาฐะ” และการเรียนรู้ด้วยตนเอง ผลการศึกษาทำให้เกิดข้อเสนอแนะในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นในบางเรื่องได้เริ่มสูญหายไปจากชุมชนหรือบางเรื่องมีผู้น้อยมาก ดังนั้นองค์กรหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรส่งเสริมการสืบทอดและอนุรักษ์ภูมิปัญญา เพื่อให้เกิดการคงอยู่ของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นสืบไป ตลอดจนรวบรวมองค์ความรู้เหล่านี้ไว้เป็นลายลักษณ์อักษรและจัดทำรวบรวมเป็นรูปเล่ม เพื่อเป็นประโยชน์ต่อชุมชน ตลอดจนบุคคลที่สนใจ ที่ได้จะเป็นประโยชน์ต่อองค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไปใช้ประโยชน์ในการส่งเสริมการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านสหกรณ์

คำสำคัญ : ภูมิปัญญาท้องถิ่น, การใช้ประโยชน์, ป่าชายเลน

key words : Local Wisdom ,Utilization, Mangrove Forest

e-mail address:aimaay@hotmail.com

ABSTRACT

The aims of this study were to study the local wisdom in the use of the mangrove forest, Baan-sahakorn T.Puntainorasing, A. Muang, Samut Sakorn Province. The status of mangrove resources, local wisdom in the use of mangrove resources trees and the pattern inheritance of the local wisdom. The study was conducted by documentation and in-depth interviews with community leaders, well-versed person and local people. Qualitative data was used to analyze and synthesize the content categorization to provide a conceptual framework for research. The results showed T.Puntainorasing is a cool coastal plains. Canals and forest resources are found in the mangrove areas. There are different kinds of plants and trees. Low shrub and herbaceous plant, Villagera in the mangrove trees were used in four aspects 1) as food, four types of *Bruguiera cylindrical* Bl, *Avicennia alba* Bl *Sesuvium portulacastrum* L, *Suaeda maritime* Dum 2), Used as a medicinal plant. That is not much used. Plants that have been used as medicinal plant species used in the processing of *Ipomoea pes-caprae* L. 3) a range of products. Used as tools, used in the processing of *Rhizophora mucronata* Poir, and 4) as a household fuel, used in the processing of *Avicennia alba* Bl, for the transfer of knowledge as to the nature of the jokes told by their ancestors and self-study. The Study is benefiting the organizations and agencies to use in promoting the conservation and indigenous heritage. As well as to gather knowledge concerning local community in the form of written paper and to keep the local inheritance with in the local community.

คำนำ

มนุษย์นำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตทั้งในด้านอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และการประกอบอาชีพ มนุษย์นำเอาประสบการณ์ องค์ความรู้จากการดำรงชีวิต มาประกอบกันเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นสืบทอดมาสู่คนรุ่นหลัง ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีมากมาย เช่น ภูมิปัญญาที่ใช้ในการดูแลรักษาและแก้ปัญหาสุขภาพ เช่น การใช้สมุนไพรเป็นยา หมอพื้นบ้าน การแพทย์แผนโบราณ เป็นต้น ภูมิปัญญาทางด้านอาหารโดยการนำเอาพันธุ์ไม้มาประกอบอาหารและขนมพื้นบ้าน เช่น ขนมที่ทำจากลูกตาล ขนมที่ทำจากลูกแสมและลูกลำแพน เป็นต้น การถนอมอาหารให้กินได้นานโดยการดองการหมัก ภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การสร้างเขื่อน เขื่อนฝาย รวมถึงภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ เช่น การนำเอาพันธุ์ไม้มาทำอุปกรณ์การประมง นำไม้ก่อสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัย ภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นและถูกถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ จะแตกต่างกันไปแต่ละพื้นที่ เช่น มนุษย์ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ราบลุ่ม มักมีภูมิปัญญาจากประกอบอาชีพเกษตรกร ทำนา ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น ส่วนมนุษย์ที่อาศัยอยู่ตามแนวชายฝั่งทะเล และป่าชายเลนมักจะประกอบอาชีพประมง และการเลี้ยงสัตว์น้ำ เป็นต้น ป่าชายเลนเป็นทรัพยากรธรรมชาติอีกประเภทหนึ่งที่ถูกนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ชุมชนในท้องถิ่นจึงมีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับทรัพยากรในท้องถิ่น เช่น การใช้ประโยชน์จากไม้ป่าชายเลนเพื่อเผาถ่าน เป็นไม้ฟืน ไม้เสาเข็ม ไม้ค้ำยัน ไม้ก่อสร้าง แพลลา อุปกรณ์การประมง เฟอร์นิเจอร์ รวมถึงการทำขนมจากลูกแสมและลูกลำแพน เช่นเดียวกับชาวบ้านชุมชนบ้านสหกรณ์ ที่มีวิถีชีวิตสอดคล้องกับทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน เช่นการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน โดยการ

เลี้ยงหอยแมลงภู่ ปลาทึบทิม กุ้ง และจับสัตว์น้ำ รวมถึงการใช้ประโยชน์จากไม้ป่าชายเลน เพื่อเป็นอาหาร เช่น ชะคราม แสม ฝักรูย การนำพันธุ์ไม้มาใช้ในการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ เช่น ฟืน ถ่านไม้โกงกาง เป็นต้น นับเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความน่าสนใจ แต่อย่างไรก็ตาม องค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้เริ่มสูญหายไป เนื่องจากชาวบ้านให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่นลดลง และเกิดวิวัฒนาการความหลากหลายในการดำรงชีวิต ทำให้ภูมิปัญญาสูญหายไป

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าชายเลน อันจะเป็นประโยชน์ต่อองค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในท้องถิ่นนำไปใช้ประโยชน์ในการวางแผนเพื่อกำหนดนโยบายในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อไป

อุปกรณ์และวิธีการ

- 1 เกณฑ์การคัดเลือกพื้นที่** ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยเลือกพื้นที่ศึกษาชุมชนบ้านสหกรณ์ หมู่ 4 ตำบลพันท้ายนรสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร เนื่องจากจังหวัดสมุทรสาครมีพื้นที่ป่าชายเลนมากถึง 19,253 ตารางกิโลเมตร ซึ่งมากที่สุดในพื้นที่ภาคกลาง คิดเป็น 28% ของพื้นที่ป่าชายเลนภาคกลาง (กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง, 2550:2) หมู่บ้านมีอาณาเขตติดต่อกับป่าชายเลน อีกทั้งวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนยังคงสอดคล้องกับทรัพยากรป่าชายเลน ทั้งในด้านการประกอบอาชีพและวัฒนธรรมความเชื่อ
- 2 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก** กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักในการศึกษาครั้งนี้ แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มผู้นำชุมชนจำนวน 2 คน ประชาชนชาวบ้านจำนวน 2 คน และชาวบ้านในชุมชนบ้านสหกรณ์ จำนวน 8 คน
- 3 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา** เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษามี 2 แบบ คือ 1) แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง โดยมีลักษณะข้อคำถามเกี่ยวกับการศึกษาสถานภาพทรัพยากรป่าชายเลน ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน รวมถึงวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น และ 2) แบบสังเกต เพื่อทำการจดบันทึกชนิดพันธุ์ไม้ป่าชายเลนที่พบและสถานภาพป่าชายเลนในพื้นที่
- 4 การเก็บรวบรวมข้อมูล** ดำเนินการศึกษาเอกสาร แนวคิดทฤษฎีและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากหนังสือ ตำรา บทความวิชาการและระบบสืบค้นทางอินเทอร์เน็ต เพื่อนำมากำหนดกรอบแนวคิดในการศึกษา และใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก กลุ่มผู้ให้ข้อมูลโดยเริ่มดำเนินการตั้งแต่เดือนพฤษภาคม - เดือนกรกฎาคม 2554 รวมระยะเวลาทั้งสิ้น 3 เดือน

ผลและวิจารณ์ผลการทดลอง

- 1. สถานภาพทรัพยากรป่าชายเลน** ชุมชนบ้านสหกรณ์ เป็นหนึ่งใน 8 ชุมชน ที่ตั้งอยู่ในตำบลพันท้ายนรสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร เนื้อที่ภายในชุมชนประมาณ 6,360.590 ไร่ ประชากร 577 คน ครัวเรือน ประชากรในพื้นที่ส่วนใหญ่จึงมีอาชีพเกษตรกรรม และประมงเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะชุมชนที่มีพื้นที่ติดกับชายฝั่งทะเล เช่น การทำวังปลา ว่างกุ้ง การเลี้ยงหอยแครง เป็นต้น นอกจากนี้ยังประกอบอาชีพรับราชการ พนักงานหน่วยงานเอกชน ธุรกิจส่วนตัว รับจ้างทั่วไป ทั้งนอกพื้นที่และในพื้นที่พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเลและคูคลองย่อย (องค์การบริหารส่วนตำบลพันท้ายนรสิงห์, 2554) ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญคือป่าชายเลน โดยสามารถพบชนิดที่เป็นไม้ยืนต้นจำพวกแสมและโกงกางเป็นส่วนใหญ่ ไม้พุ่มเตี้ยจำพวกชะคราม และไม้ล้มลุกเถาเลื้อย จำพวก ผักบุ้งทะเล และผักเบี้ยทะเล

2. รูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน จากการศึกษา รูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน พบว่า ชุมชนมีการใช้ประโยชน์จากพันธุ์ไม้ป่าชายเลนใน 3 รูปแบบ คือ เป็นอาหาร พืชสมุนไพรรักษาโรค และแปรรูปเป็นเครื่องมือเครื่องใช้

2.1 เพื่อเป็นอาหาร ป่าชายเลนในชุมชนถูกนำมาใช้ประโยชน์เพื่อแปรรูปเป็นอาหารเป็นส่วนใหญ่ ทั้งประเภทอาหารคาวและขนมหวาน โดยชนิดที่นำมาใช้เป็นอาหารและขนมหวานมีอยู่ด้วยกัน 4 ชนิด ได้แก่

“ถั่วขาว” หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ร่อย” เป็นพืชตระกูลไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์คือส่วนของฝัก โดยนำมาขูดฝักออกด้วยมีดหรือเศษกระเบื้อง แล้วนำไปแช่น้ำขี้เถ้าและน้ำปูนแล้วจึงนำมาเชื่อมเป็น “ขนมฝักร่อย” หรือนำมาทำขนม “แกงบวดฝักร่อย”

“แสม” เป็นพืชตระกูลไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์คือส่วนของลูก โดยหั่นเป็นชิ้นแล้วแช่ในน้ำปูนใสค้างคืนไว้ แล้วจึงนำมาต้มเพื่อให้ความฝาดหมดไป ฝักให้แห้ง แล้วนำลงเชื่อมก็จะได้นม “ลูกแสมเชื่อม”

“ผักเบี้ยทะเล” เป็นพืชตระกูลไม้ล้มลุกเถาเลื้อย ลำต้นทอดไปตามยาวบนพื้นดิน ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์คือส่วนของยอดและใบ โดยนำมาใส่ในอาหารประเภทแกงคั่ว เช่น แกงคั่วกุ้ง แกงคั่วปูทะเล

“ชะคราม” เป็นพืชตระกูลไม้พุ่ม โดยนำส่วนของใบไปล้างน้ำและต้มเพื่อลดความเค็มก่อนนำมาประกอบอาหาร เช่น ยำ แกงส้มปูทะเล ซุปแป้งทอดและจิ้มน้ำพริก

2.2 เพื่อเป็นพืชสมุนไพร คือ ผักบุงทะเลเป็นพืชตระกูลไม้ล้มลุกเถาเลื้อยที่สามารถพบได้บริเวณป่าชายเลนและสามารถนำมาใช้ประโยชน์เป็นสมุนไพรรักษาโรคได้ โดยนำส่วนของใบมาตำให้ละเอียดและพอกไว้บริเวณบาดแผลเพื่อแก้พิษจากการตำของปลาตุกทะเลและแมลงกัด

2.3 เพื่อแปรรูปเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ โดยชนิดที่นำมาใช้แปรรูปเครื่องมือเครื่องใช้มี 1 ชนิด คือ แสม เป็นพืชตระกูลไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ส่วนของลำต้น นำมาใช้ประโยชน์เป็นเครื่องมือประมง เช่น ด้ามสะหวิง หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “ชะเนาะ”

2.4 เพื่อเป็นเชื้อเพลิงในครัวเรือน โดยชนิดที่ถูกนำมาใช้ประโยชน์คือ 1 ชนิด คือ โกงกาง เป็นพืชตระกูลไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ส่วนของลำต้น นำมาทำฟืนและถ่านสำหรับใช้ภายในครัวเรือน

จากการศึกษาจะเห็นได้ว่าพันธุ์ไม้ป่าชายเลนได้เอื้ออำนวยประโยชน์ต่อมนุษย์ ทั้งในแง่ของการเป็นแหล่งอาหารและสมุนไพรรักษาโรค สอดคล้องกับงานวิจัยของธิดารัตน์และคณะ (2552) ที่ได้ทำการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน โดยศึกษาในพื้นที่ชุมชนบ้านเป็ดใน บ้านท่าตะเภาและชุมชนบ้านน้ำเขียว จังหวัดตราด พบว่ามีการใช้ประโยชน์จากพันธุ์ไม้ป่าชายเลนเพื่อเป็นสมุนไพรและอาหาร นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับ พัทธพร วิภาศรีนิมิต ซึ่งทำการศึกษาเรื่อง “ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการและใช้ประโยชน์จากเห็ดป่า: กรณีศึกษาบ้านดอนชัย ตำบลเมืองปาน อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง ในเรื่องการทำไปบริโภคแต่เมื่อสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไปจึงทำให้การเก็บเห็ดป่าเพื่อบริโภค

3 การศึกษารูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน

จากการศึกษารูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์ป่าชายเลนของชุมชนบ้านสหกรณ์ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่เป็นกลุ่มผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน และชาวบ้านในชุมชน ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นส่วนใหญ่ไม่มีการจัดบันทึกและรวบรวมเป็นลายลักษณ์อักษร แต่มีการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นโดยการบอกเล่าและสืบทอด 2 รูปแบบ คือ

3.1 การถ่ายทอดแบบมุขปาฐะ

เป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญา โดยวิธีการบอกเล่าโดยผู้รู้ เช่น ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นบรรพบุรุษ ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อหรือแม่สู่ลูกหลานแบบปากต่อปาก จนเกิดการเรียนรู้และจดจำประสบการณ์ไปจนสามารถปฏิบัติได้ด้วยตนเอง

3.2 เรียนรู้ด้วยตนเอง

เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ โดยการสังเกต จดจำ ปฏิบัติและเรียนรู้จากสิ่งที่ตนเองสัมผัสตั้งแต่สมัยเด็ก แล้วนำสิ่งที่เห็นมาทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง

จากการศึกษารูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจะเห็นได้ว่าเป็นไปในแบบมุขปาฐะ และการเรียนรู้ด้วยตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พัทพร (2553) ที่ได้ทำการศึกษาภูมิปัญญาในการหาเห็ดป่า ซึ่งพบว่าภูมิปัญญาเกิดจากการสังเกต จดจำสภาพพื้นที่และจุดที่พบเห็ด จนเกิดการสั่งสมเป็นประสบการณ์เฉพาะตัว นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับอัญญาณี คล้ายสุบรรณและคณะ (2551) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านพืชสมุนไพรในจังหวัดกาญจนบุรีซึ่งพบว่ามีถ่ายทอดภูมิปัญญาจากผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน ออกไปสู่ผู้สนใจในวงกว้าง วิธีการถ่ายทอดและการเรียนรู้ส่วนใหญ่เป็นการพูดคุย บอกเล่า ลงมือทำให้ดู ให้ช่วยทำ ลงมือทำด้วยตนเอง สิริพันธ์ รุ่งวิชานวิวัฒน์ (2552) ได้ทำการศึกษาเรื่อง สารสนเทศที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นบ้านทางการแพทย์แผนไทย: กรณีศึกษาอำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี ซึ่งพบว่าองค์ความรู้ของหมอพื้นบ้านส่วนใหญ่ได้จากการสืบทอดจากบรรพบุรุษ สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น และจันทรา ธรรมจันทร์ (2548) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการอนุรักษ์สัตว์น้ำของชุมชนริมทะเลสาบดอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งจากการศึกษาพบว่ากระบวนการถ่ายทอดใช้วิธีการใช้องค์ความรู้ที่ได้จากภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ บิดามารดา ผู้อาวุโส คนของรัฐ ผู้ที่มีความรู้ทางด้านกรจับสัตว์น้ำที่ ผ่านกระบวนการเรียนรู้จากสัตว์น้ำแต่ละประเภท

สรุป

สรุปผลการวิจัย ป้าชายเลนในชุมชน ถูกนำมาใช้ประโยชน์เพื่อเป็นอาหารเป็นหลัก ส่วนการใช้ประโยชน์เพื่อเป็นสมุนไพรรักษาโรคและเครื่องมือเครื่องใช้มีไม่มากนัก โดยชนิดที่นำมาใช้ประโยชน์เพื่อเป็นอาหาร ได้แก่ ถั่วขาว แสม ผักเบี้ยทะเล และชะคราม เป็นพืชสมุนไพร คือ ผักนึ่งทะเล เครื่องมือเครื่องใช้ คือ แสม และ เพื่อเป็นเชื้อเพลิงในครัวเรือน คือ โกงกาง สำหรับรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแบบมุขปาฐะและการเรียนรู้ด้วยตนเอง

ข้อเสนอแนะ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในบางเรื่องได้เริ่มสูญหายไปจากชุมชนหรือบางเรื่องมีผู้รู้น้อยมาก ดังนั้นองค์กรหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรส่งเสริมการสืบทอดและอนุรักษ์ภูมิปัญญา เพื่อให้เกิดการคงอยู่ของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นสืบไป ตลอดจนรวบรวมองค์ความรู้เหล่านี้ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ก็จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชน ตลอดจนบุคคลที่สนใจ

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ อบต. พันท้ายนรสิงห์ และชาวบ้านชุมชนบ้านสหกรณ์ ตำบลพันท้ายนรสิงห์ อำเภอมะเอนก จังหวัดสมุทรสาคร ที่ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัย และขอขอบพระคุณคณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่ให้การสนับสนุนการเดินทางเพื่อนำเสนอผลงานวิจัย

เอกสารอ้างอิง

- กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง. 2550. รายงานสถานการณ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. จันทรา ธรรมชาติ. 2548. ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการอนุรักษ์สัตว์น้ำของชุมชนริมทะเลสาบดอยเต่า **จังหวัดเชียงใหม่**. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่
- จิตต์ คงแสงไชย. 2525. การใช้ประโยชน์ไม้ในป่าชายเลน, น.326-339. รายงานสัมมนาระบบนิเวศวิทยา **ป่าชายเลน ครั้งที่ 4 จังหวัดสุราษฎร์ธานี, 7-11 กรกฎาคม**. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, กรุงเทพฯ
- ทัศนีย์ จันกระจ่าง, นงคินุช จันทรธิก เพ็ชรทอง. (2551). ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำกะปิ ตำบลบางขุนไทย อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการชุมชน มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตสารสนเทศเพชรบุรี.
- ธิดารัตน์ น้อยรักษา, อชฌมาวดี อ่อนอินทร์, อติสรณ์ มนต์วิเศษ. 2552. ป่าชายเลนและภูมิปัญญาชาวบ้าน **บริเวณปากแม่น้ำตราด จังหวัดตราด**. สถาบันวิทยาศาสตร์ทางทะเล มหาวิทยาลัยบูรพา.
- พัชพร วิภาศรีนิมิต. 2553. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการและใช้ประโยชน์จากเห็ดป่า กรณีศึกษา **บ้านดอนชัย ตำบลเมืองปาน จังหวัดลำปาง**. สาขาวิชาการใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พิชัย จินาพันธ์. 2544. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ **กรณีศึกษาชุมชนลุ่มน้ำแม่เทย อำเภออมก๋อย จังหวัดใหม่**. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์และสิ่งแวดล้อม. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สนิท อักษรแก้ว. 2542. **ป่าชายเลน นิเวศวิทยาและการจัดการ**. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ
- สิริพันธ์ รุ่งวิชานวิวัฒน์. 2552. **สารสนเทศที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาพื้นบ้านทางการแพทย์แผนไทย: กรณีศึกษา อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี**. ภาควิชาบรรณารักษศาสตร์และสารนิเทศศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ปัตตานี
- สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. 2545. **การสัมมนา ระบบนิเวศป่าชายเลนแห่งชาติ ครั้งที่ 12 สร้างเสริม ประยุกต์ความรู้สู่ชุมชน**, กรุงเทพฯ
- สำนักอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลน กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. 2550. **พันธุ์ไม้ป่าชายเลนในประเทศไทย**. โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, กรุงเทพฯ
- อัญญาณี คล้ายสุบรรณและคณะ. 2551. **การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านพืชสมุนไพรในจังหวัดกาญจนบุรี**. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏกาญจนบุรี, กาญจนบุรี
- องค์การบริหารส่วนตำบลพันท้ายนรสิงห์. 2554. **แผนพัฒนาสามปี (พ.ศ. 2554-2556)**